

Г. Балл

СУЧАСНИЙ ГУМАНІЗМ І ОСВІТА

Чому слід говорити саме про сучасний гуманізм, протиставляючи його раннім варіантам цього світоглядного напрямку?

Це стає зрозумілим зі слів британського історика Алана Баллока: "... Західна думка розглядала людину і космос трьома різними способами. Перший, надприродний, або трансцендентальний, зосереджувався на богах, розглядаючи людину як частину Божественного Творіння. Другий, природний, або науковий, зосереджувався на Природі й розглядав людину як частину природного порядку, подібну в цьому до інших організмів. Третій, гуманістичний, зосереджувався на Людині й на людському досвіді як на вихідному пункті для знань людини про себе, про бога і про Природу".

Отже, історично сформувалися (принаймні у межах європейської цивілізації) три типи світогляду, стосунки між якими були і залишаються напруженими.

Однак у сучасному світі протиставлення гуманізму раціоналістичній науці, з одного боку, й релігії, з іншого, поступово втрачає актуальність. Актуальним стає, навпаки, подолання такого протиставлення, налагодження між прибічниками різних типів світогляду *конструктивного діалогу*.

Отже, сучасний гуманізм можна визначити як світоглядну позицію, що базується на переконаннях:

- у наявності в людині як представника людського роду невичерпних можливостей особистісного розвитку, розгортання притаманної високорозвиненій особистості продуктивної суб'єктивної активності – зокрема, у таких її напрямках, як цілепокладальна, волевовільна, ініціативна, творча, рефлексивна, наднормативна, надситуативна активність;

- у тому, що вказані можливості (в індивідуально специфічному варіанті) можуть бути реалізовані кожним індивідом (хіба що доводиться рахуватися з певними обмеженнями у випадках глибокої мозкової патології) – за умови надання цьому індивідові, на послідовних вікових етапах, потрібної соціальної (зокрема педагогічної та психологічної) підтримки;

- у тому, що дедалі ширше здійснення такої підтримки, інакше кажучи, внесення гуманістичних засад у соціальні стосунки, є, по-перше, можливим і, по-друге, необхідним – з огляду як на прогресивні тенденції розвитку цивілізації, так і на притаманні їй небезпеки.

З урахуванням того, що згадка про підтримку і взаємопідтримку акцентує моральнісний аспект сучасного гуманізму, спробуємо де-що конкретизувати обставини, які надають *гуманізації* суспільних відносин (тобто приведенню їх до відповідності із принципами гуманізму) високого ступеня активності. У нашу епоху, коли нечуване зростання матеріально-технічних можливостей призводить до посилення численних загрозливих небезпек, – така гуманізація постає не лише моральним гаслом, й умовою виживання людства: адже "невідповідність системи моральнісних засад і організації суспільства технічним можливостям цивілізації, що швидко розвивається, неминуче призводить до руйнування умов коеволюції людини і природи".

Водночас ситуація не є безнадійною. Аби переконатися в цьому, розглянемо ситуацію у сучасному світі. Як відомо, у ньому співіснують і взаємодіють три типи цивілізації – два, "зоряний час" яких позаду, і третій, що набирає силу.

Перший тип цивілізації – це аграрний тип, за якого основні види праці й головні джерела суспільного багатства зосереджені у сільськогосподарській галузі, причому способи діяльності, та й сам спосіб життя людей, мало змінюються протягом століть; тому таке суспільство називають ще традиційним.

Другий тип цивілізації – індустріальний, де провідну роль відіграють промислове виробництво і люди, які обслуговують його, володіючи необхідними для цього професійними знаннями, вміннями й навичками. Індустріальне суспільство значно динамічніше від аграрного, та зрештою знання, уміння, норми поведінки, засвоєні в молоді роки, становлять тут надійну базу професійної та іншої діяльності індивіда впродовж активного періоду його життя.

Нині, починаючи з найрозвиненіших країн, відбувається перехід до нового типу цивілізації, набагато динамічнішого порівняно з індустріальним. Цей тип називають постіндустріальним, або інформаційним, оскільки найважливішим ресурсом тут постає інформація. Від людей дедалі більше вимагаються не лише конкретні знання, уміння й навички, а й здатність до творчості, продуктивної співпраці з іншими людьми, до прийняття відповідальних рішень. Одним словом, зростає попит на якості, властиві високорозвиненої особис-

тості. Суттєве місце посідає серед них і здатність до самостійного оволодіння новими знаннями і вміннями. За висловом К. Роджерса, освіченим тепер можна вважати тільки того, хто навчився вчитися.

Повертаючись до суспільної проблематики сьогодення, звернімо увагу на те, що серйозні труднощі, яких зазнають посткомуністичні країни, і серед них Україна, зумовлені тим, що "реальний соціалізм" виявився глухим кутом розвитку індустріальної цивілізації. У її межах він досяг чималих результатів. Але, гальмуючи ініціативу і творчість, перешкоджаючи вільній циркуляції ідей, не забезпечив умов для переходу до інформаційного суспільства і тому зазнав поразки у суспільстві з іншою формою індустріальної цивілізації – капіталізмом, який, за всіх своїх вад, такі умови створив. Очевидно, що сприятливі для України перспективи слід шукати не в новій екскурсії до глухого кута і не в запровадженні "дикого капіталізму".

Відзначимо тепер, що зусилля, які мають на меті сприяти гуманізації суспільних відносин, повинні бути спрямовані передусім на галузь освіти й виховання молодого покоління – і заради поліпшення теперішньої та майбутньої долі представників цього покоління, із огляду на те, що освіті притаманна, поряд із *відтворювальною*, ще й *перетворювальна* функція, – освіта покликана бути могутнім важелем трансформації суспільства. Ця ідея активно розробляється в сучасній філософії освіти. Утім, висловлювали її вже давно. Наприклад, М. Пирогов зазначав, що всі "говорять про школу як про "доньку суспільства", яка копіює всі його переваги й вади, проте основне призначення школи – бути "матір'ю суспільства". Нині ці слова стали, мабуть, ще актуальнішими.

У психолого-педагогічному аспекті провідна ідея гуманізації освіти визначається як орієнтація її цілей, змісту, форм і методів на особистість того, хто навчається, стимулювання й гармонізацію її розвитку; при цьому органічною складовою гуманізації освіти постає її гуманітаризація, сутність якої становить сприяння самовизначенню особистості у духовній культурі – національній і світовій. Отже, цілком виправданим є те, що пріоритетом освітньої політики в Україні проголошується, як указує В. Кремінь, "утвердження гуманістичних цінностей освіти, її спрямованості на розвиток особистості". "Саме від розвиненості кожної особистості, – підкреслює він, – залежатиме доля держави і нації". "... Дедалі більшого значення у реформуванні освіти, – констатує С. Максименко, – надається послідовній реалізації в ній особистісного принципу, маючи на увазі надання дієвої допомоги повноцінному розкриттю продуктивних можливостей кожного учня

(студента тощо) в їхній індивідуальній своєрідності, та стимулювання гармонійного розвитку (і саморозвитку) особистості".

Гуманістичний підхід до розбудови суспільних відносин (зокрема, в освітній галузі) протистоять двом набагато поширенішим.

Це, по-перше, *авторитарний* підхід, який постулює однозначність істини і сувору ієрархію соціальних ролей, а у здійсненні соціальних впливів віддає перевагу імперативній стратегії, що передбачає фізичний, адміністративний, економічний або соціально-психологічний тиск на реципієнтів зазначених впливів. Найчастіше різні види тиску в певний спосіб поєднуються один з одним. За авторитарного підходу провідний суб'єкт впливів і тиску схильний нехтувати суб'єктною реципієнтів, вимушено терплячи її лише в мінімальному обсязі, технологічно необхідному для реалізації вказівок, що надходять "згори".

По-друге, ідеться про *ліберальний* підхід. Визнаючи плюралізм думок і формальну рівність індивідів, він тлумачить як природне й неминуче їхнє байдуже або прагматичне ставлення один до одного. Для цього підходу є характерним переважне застосування *маніпулятивної* стратегії соціальних впливів. Їх суб'єкт активно враховує й використовує суб'єктність реципієнтів, але тільки як засіб для досягнення цілей. Спрощено сутність маніпулювання можна визначити як створення таких психологічних умов діяльності реципієнта, за яких він робить те, що потрібне маніпуляторіві, й радіє цьому.

Утім, є необхідним таке уточнення: звернення у взаєминах до імперативної або маніпулятивної стратегії не обов'язково свідчать про егоїстичну спрямованість суб'єкта впливу. Наприклад, педагоги (тим паче батьки), які використовують ці стратегії, найчастіше бажають дітям (реципієнтам їхніх впливів) добра – проте тільки такого, яким його бачать. Щодо гуманістичного підходу, то він не виключає застосування, з огляду на особливості конкретної ситуації (наприклад, екстремальної), елементів авторитарного і ліберального підходів (зокрема, імперативної або маніпулятивної стратегії конкретних впливів), але бажаними й пріоритетними постають діалогічний спосіб розвитку будь-якої ідеї та діалогічна стратегія впливів у стосунках. Зазначимо, що авторитарна й маніпулятивна стратегії розглядаються як варіанти монологічної стратегії.

Використовуване тут поняття діалогу потребує певних коментарів. Як відомо, у ХХ столітті дане поняття зазнало суттєвого переосмислення. Діалогічними – на відміну від монологічних – вважають: